

Fəxriyyə CƏFƏROVA,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
E-mail: ceferova.fexriyye@mail.ru

SARI AŞIĞIN DİL-ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: Sarı Aşıq, cinas, qafiyə, bənzətmə, məna, ədəbi dil

XÜLASƏ

Məqalədə Sarı Aşığın dilindən danışılır. Sarı Aşığın yaşadığı dövrdə ədəbi-bədii dilimizin estetik gözəlliyi müəllifin simasında bütün dərinliyi ilə üzə çıxır. Sarı Aşıq deyəndə təsəvvürlərdə möhtəşəm bir sənətin seçkin nümayəndəsi canlanır ki, ədəbi aləmdə heç kəs onun qədər cinas qafiyələr yaratmamış və onun kimi dərin bənzətmələr müəllifi olmamışdır. Bu məqsədlə onun üslub keyfiyyətləri müəyyənəndirilir, dilindəki maraqlı leksik-qrammatik vahidlər üzə çıxarılır. Aşığın dilindəki fərqli üslub xüsusiyyətləri onun dilimizə dərinlikdən bələd olması ilə əsaslandırılır. Bu mənada, Aşığın dil-üslub xüsusiyyətlərinin dərinlikdən tədqiq edilməsi ədəbi dilimizin bədii fonduna, üslubiyyat elminə yeni töhfələr təqdim edilməsi ilə nəticələnər. Məqalədə irəli sürülən elmi-nəzəri fikirlər dil faktları ilə təsdiq edilir.

SUMMARY

LINGUISTIC – STYLISTIC FEATURES OF SARI ASHYG

Article was devoted to the language of Sari Ashyg. Aesthetic beauty of our literary – artistic language during the term of living Sari Ashyg has been revealed with whole deepness in the face of the author. When saying Sari Ashyg, well-known representative of the great art is coming out in the imaginations which proves that nobody except him created matching rhymes in literary world and nobody was the author of deep analogy like him. In this purpose, his stylistic qualities are determined, interesting lexical – grammatic units are revealed in his language. Different stylistic features in the language of Ashyg are grounded with deep knowing of our language by him. In this sense, deeper study of linguistic – stylistic features of Ashyg may be resulted by submission of new contributions to artistic fund of our literary language, stylistic science. Scientific – theoretical opinions sued in the article are approved by language facts.

Key words: Sari Ashyg, jinas (matching), rhyme, analogy, means, literary language

РЕЗЮМЕ

ЯЗЫКОВЫЕ И СТИЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ САРЫ АШУГА

В статье говорится о языке Сары Ашуга. Эстетическая красота нашего литературно-художественного языка времен Сары Ашуга раскрывается всей глубиной в лице автора. Когда говоришь о Сары Ашуге, в воображении возрождается выдающийся представитель великолепного искусства. В литературном мире никто не строил столько джинас, то есть игру словами, как он, и никто не был автором таких глубоких уподоблений. С этой целью определяются его стилевые качества, выявляются интересные лексико-грамматические единицы на его языке. Различные стилевые особенности на языке ашуга оправданы его глубоким знанием нашего языка. В этом смысле углубленное изучение языковых и стилевых характеристик Ашуга подытоживается внесением новых вкладов в художественный фонд нашего литературного языка, в стилистическую науку. Научные и теоретические идеи, выдвинутые в статье, подтверждаются языковыми фактами.

Ключевые слова: Сары Ашуг, джинас, рифма, уподобление, смысл, литературный язык

Simasında musiqiçi, nağıl-dastançı, şairlik bacarıqlarını birləşdirən Azərbaycan aşığı xalqımızın qədim mədəniyyətinin daşıyıcıları kimi söz-ifadə ustadlığında da seçilmişlər. Azərbaycan aşığı sənəti çox dərin və qədim tarixi köklərə malik olan və yüzilliklər boyu inkişaf edib zənginləşən əvəzsiz mənəvi xəzinəmizdir. Bu xəzinədə hər bir aşığın öz incisi, öz dəyəri vardır. Seçilib-sayılan aşıqlarımızdan biri də Sarı Aşıqdır. Sarı Aşıqdan danışan mütəxəssislər təəssüflə belə bir faktı tarixi ədalətsizlik hesab edirlər ki, “Aşıq Ələsgər deyəndə Göyçə, Göyçə deyəndə Aşıq Ələsgər, Nizami deyəndə Gəncə, Gəncə deyəndə Nizami, Mövlana deyəndə Konya, Konya deyəndə Mövlana yada düşür. Amma Sarı Aşıq deyəndə Laçın, Laçın deyəndə Sarı Aşıq yada düşür” (1, 3). Bu, belə olsa da, Sarı Aşıq deyəndə təsəvvürlərdə möhtəşəm bir sənətin seçkin nümayəndəsi canlanır ki, ədəbi aləmdə heç kəs onun qədər cinas qafiyələr yaratmamış və onun kimi dərin bənzətmələr müəllifi olmamışdır. Bu xüsusiyyətlər aşığın dil-üslub özəlliyinə yeni keyfiyyətlər gətirmiş, Azərbaycanın söz xəzinəsində Aşığın yerini müəyyənləşdir-mişdir.

Mən Aşıq, yar arxına,
Su gəlir yar arxına,
Nəzəkdir barmaqların,
Qorxuram yarar xına (2, 32).

Litota və mübalığının bu qədər dərinliyi insanı heyrətdə qoyur: barmağın nazikliyi o qədər hədsizdir ki, xınadan yarılar; xınanın gücü o qədər çoxdur ki, barmağı yara bilər. Dilimizin sözlərini bu dərəcədə bədiiləşdirən Sarı Aşıq ona çox gözəl bələd olmuş, qayda-qanunlarını mənimsəmiş, xalq danışığı və təfəkkürünün saf bulağından doyunca içmişdir ki, ürəyi titrədən ifadələr yaratmışdır:

Mən Aşıq, bir də, bir də,
Bir iş var tək səbirdə,
Öləndə birdən ölək,
Quylanaq bir qəbirdə. (2, 46).

Bu nümunədə maraqlı bir dil faktı ilə qarşılaşırıq: *quylanmaq* feili. Bir zaman dilimizdə aktiv leksikaya daxil olan bu söz ədəbi dilimizdən bir qədər uzaqlaşaraq danışq dilində mühafizə olunan leksik-qrammatik vahidlərdəndir. Ədəbi dilimizin bütün mərhələlərində köhnəlmiş leksika ilə qarşılaşmaq mümkündür. Onların diqqəti çəkən əsas xüsusiyyəti çağdaş dilimizdə sinonim variantının olmasıdır. Sarı Aşığın da dilində belə sözlərə rast gəlmək mümkündür və bu sözlər ədəbi dilimizin müəyyən tarixi dövrünün leksikası haqqında təsəvvür yarada bilər.

Sarı Aşığın yaradıcılıq örnəkləri ana dilimizin gözəllik və əzəmətini yetərincə üzə çıxarmaq gücünə malikdir. Bu əsərləri oxuyarkən N.Şundikin aşağıdakı fikirləri yada düşür: “Ana dili xalqın taleyi, onun mənəviyyəti, mədəniyyəti, yaddaşı, vicdanı, mənlisi, həyatıdır” (3, 8). Sarı Aşığın əsərlərini bu qədər sevdiren və oxunaqlı edən Azərbaycan dilinin füsunkarlığı, mənə qatlarının bolluğu və müəllifin söz demə qabiliyyətinin yüksəkliyidir.

Aşığam, dərdiməndə,
Aləmin dərdi məndə.
Göstərdim eşq odunu,
Ağlatdım dərdi mən də (2, 53).

Poeziyada dərddən danışmaq halları çoxdur. Lakin “dərdi ağlatmaq” ifadəsi Sarı Aşığa məxsusdur. “Dərd” mövzusu Aşığın həyatı boyu müraciət etdiyi, ona rahatlıq verməyən mövzudur. Bu barədə Sarı Aşıq elə bənzərsiz bir dilə malikdir ki, işlətdiyi ifadələr, yerinə düşən, qəlibinə tam ölçüsündə yerləşdirilən sözlər onun söz dünyasının könül dünyası qədər zənginliyini təsdiq edir:

Mən Aşığam, hasarı,
Sınıq könlüm ha sarı,
Aşıq dərddən ev tikmiş,
Qəmdən çəkmiş hasarı (2, 61).

Hər bir söz sənətkarı yaşadığı dövrdən asılı olmayaraq öz xalqının oğlu, öz dilinin daşıyıcısıdır. Bu anlamda, Sarı Aşığın yaşadığı dövrdə ədəbi-bədii dilimizin estetik gözəlliyi müəllifin simasında bütün dərinliyi ilə üzə çıxır. Əsərlərinin birində Aşığın ölümündən çox, bu ölümə səbəb olan gözlərin qana batmasından yaranan təəssüfünün sözlərlə ifadəsinin incəlik və sərrastlığı diqqəti çəkir və düşünürsən ki, bu fikri bundan daha dəqiq və yüksək ifadə etmək olarmı?

Bu qədər şux baxıb Aşıq öldürmə,
Heyifdi batmasın qana gözlərin (2, 22).

Başqa bir əsərində daha fərqli məqamla qarşılaşırıq: özünü dilənçiyə bənzədən Aşığın qapılara düşənlərdən fərqi budur ki, o, qəm almaq üçün əl açır:

Qapına qəmə gəldim,
Sailəm, əsirgəmə (2, 55).

Sevginin böyüklüyündən yaranan qısqanclığa bədii dildə tez-tez rast gəlmək olar. Sarı Aşığın dilində bu hiss elə həssaslıq və böyük duyumla verilmişdir ki, onu ancaq klassik ədəbi dilimizdə S.Ə.Şirvaninin “O qara xalı mənə versələr, qanın içərəm, Nə üçün mənzil edib arizi-cananımda” beytinin mənası ilə müqayisə etmək olar. Hər iki sənətkarın dilində qısqanclıq əvəzsiz dərəcədə ifadə olunmuşdur:

Aşıq gül eylər səni,
Güldən gül eylər səni,
Gül iyləmə, sevdiiyim,
Nagah gül iylər səni (2, 93).

Bu anlamda, Sarı Aşığın aşağıdakı bayatısı da səciyyəvidir:

Mən Aşığam, yandursun,
At oxunu yan dursun.
Zülfünə qadağan et,
Ağ üzündən yan dursun (2, 114).

“Gül” sözündən istifadə ilə göz önündə tamamilə başqa bir mənzərə yaradan Aşığın dilinin estetik bolluğu ədəbi dilimizin yüksək zirvəsindən xəbər verir:

Mən Aşığam, gülə gül,
Rəqib gördün gülə gül,

Yar buxağa gül sancmış,
Peyvəst olmuş gülə gül (2, 99).

Doğrudan da, sənətkarın dil ustalığı, sözlərin canlılıq və təbiiliyi onun əsərlərinin bədii səviyyəsini təyin edir. Bu mənada, Sarı Aşığın qaynar bulaqlara bənzər dilinin kökündə qiymətli incilər vardır ki, onların çoxu hələ də gizləniib. Məqam gələcək ki, o incilər meydana çıxacaq və dilimizin bəlli olmayan gözəlliklərini üzə çıxaracaqdır:

Gəl, Aşığın bəxti, gəl,
Yaman yatan vaxtı gəl,
Göz yaşım selə dönüb
Aramızdan axdı, gəl (2, 104).

Sarı Aşığın üslubunun əsası onun sadə və anamlı dilidir. Hər hansı sənətkara dəyər verildikdə onun dil-üslub keyfiyyətləri əsas meyardır. Çünki dilsiz söz ustadı və ədəbiyyat ola bilməz. Sarı Aşığın dili xalqımızın söz dünyasının solmayan rənglərini bütövlükdə təmsil edə bilir:

Aşığam, yar xəyalı,
Bayqunun yar xəyalı,
Nə dağlardan qar gedir,
Nə məndən yar xəyalı (2, 65).

Sarı Aşığın yaradıcılığı sözə təmənnəsiz xidmət və içdən bağlılıq örnəyidir. Xalqın qəlbinə sözlə köçən sənətkar bu mənəvi sərvətin zövqünü yaşayan və yaşadan aşiq kimi tarixə qovuşub. Dili poeziyanın ilkin yaradıcılıq siması hesab edənlər yanılmayıblar. Hər bir ədəbi sima özünü sözü ilə təsdiq edir. Bu mənada Sarı Aşığın sənət səviyyəsinə yüksələn söz və ifadələri saysız-hesabsızdır:

Gecələr qəm oyanı,
El yatır, qəm oyanı,
Dəryalar oya bilməz
Bağrımda qəm oyanı (2, 74).

Yalnız dili duyan, dərk edən sənətkarlar onun sözlərini bu cür qayda-qanunla işlədə bilərlər. Aşığın dildən istifadə ölçüləri onun üslub keyfiyyətlərinin sayını çoxaldır. Aşıq ümumilikdə bədii üsluba xidmət etsə də, bu üslub içərisində onun öz imzası görünür, fərdi üslub xüsusiyyətləri özünü göstərir:

Aşığam, gül budağı,
Tutubdu gül bu dağı,
Məni dərdin əyibdi,
Necə ki gül budağı (2, 68).

Sarı Aşığın dilində olan böyük poetik mədəniyyət əsərlərinin söz düzümünü nizama salır. Bu mədəniyyət dildən qaynaqlandığına görə möhkəm özüllü və təsiresicidir. Sözsüz ki, hər bir söz sənətkarının oxucuya ən böyük təsir vasitəsi onun dilidir. Dil sadə və rəvan, təbii və axıcı olduqda, ürəkdən gəldikdə onun təsirini heç nə ilə müqayisə etmək olmur. Sarı Aşıq dilimizə mükəmməl dərəcədə bələd olduğundandır ki, onun qoşma və bayatıları həmişə sevilmiş, ədəbi dilimizin gözəlliklərini əks etdirə bilmişdir:

Mən Aşiq, özüm neylim,
Bu dərdə dözümlü, neylim?!
Ah çəksəm, aləm yanar,
Çəkməsəm, özüm neylim?! (2, 105).

Azərbaycan ədəbiyyatında cinas ustası kimi tanınan Sarı Aşiq cinasa yatan elə bir söz yoxdur ki, ondan istifadə etməsin. Cinas yaratmaqda bərabəri olmayan Aşığın dilində bu forma adı şeir gözəlliyi deyil, həm də poetik yol və uğurdur:

Mən Aşiq, düşdü gözümlü,
Gördüyün düşdü, gözümlü,
Baxdı, yarı görmədi,
Gözümdən düşdü gözümlü (2, 109).

Yəqin ki, “gözün gözdən düşməyi” ifadəsi də Aşığın özünə xas olan uğurlu dil vahidlərindən biridir.

Mən Aşiq, keçdi məndən,
Su gəldi, keçdi məndən.
Mərdlərə körpü oldum,
Namərdlər keçdi məndən (2, 114).

Yaxın və əks mənəli sözləri işlətməklə şerhin bədiiliyini artıran Aşiq, bir tərəfdən də, hikmət və nəsihətləri ilə yadda qalır. Bu hikmət və nəsihətlər Dədə Qorqudsayağı, xalqsayağı deyilərək atalar sözü səviyyəsinə yüksələ bilər:

Qarı düşmən dost olmaz,
Yedirsən yağ, balı (2, 63).
Qarı düşmən dost olmaz,
Əyridir bir damarı (2, 64).

Namərddən kişi olmaz,
Yetişsə ərşə başı (2, 64).
Namərd aslan da olsa,
Sığınma daldasına (2, 37).

Sarı Aşığın dili üzərindəki araşdırmalar göstərir ki, onun yaradıcılığı dil və üslub məsələləri ilə müxtəlif yönərdə maraqlı və zəngin material verə bilər. Bu mənada, Aşığın dil-üslub xüsusiyyətlərinin dərinərdən tədqiq edilməsi ədəbi dilimizin bədii fonduna, üslubiyyat elminə yeni töhfələr təqdim edilməsi ilə nəticələnər.

ƏDƏBİYYAT

1. İlham Qəhrəman. Ürək qoyulan kitab. “Sarı Aşiq. Gül dəftəri” kitabına ön söz. Bakı: Adiloğlu, 2011, 244 s.
2. Sarı Aşiq. Gül dəftəri. Bakı: Adiloğlu, 2011, 244 s.
3. Seyidov Y. Yeni dövr və dil problemləri. Yazıçı və dil münasibətləri / Əsərləri, VI c. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 3-40.

